

VII RAZVOJ DRUŠTVENIH DJELATNOSTI U SFR JUGOSLAVIJI

Stanovništvo

Presudni činilac za društveni razvoj, uvećanje društvenog bogatstva i poboljšanje uslova života, pored prirodnih privrednih resursa i proizvodnih kapaciteta, predstavlja radni potencijal stanovništva. Zato se u modernom i civilizovanom društvu vodi velika briga o planskom priraštaju stanovništva, natalitetu i mortalitetu, o obrazovanju stanovništva, zdravstvenom stanju i uslovima života.

Kraljevina Jugoslavija je na dan Ujedinjenja, 1. decembra 1918. godine, imala 11.606 hiljada stanovnika. Za 23 godine njenog postojanja, stanovništvo se povećalo za 4.313 stanovnika. Krajem 1940. godine na 247.542 kvadratna kilometra živjelo je 15.919 hiljada stanovnika.

Opšte karakteristike razvoja stanovništva u predratnoj Jugoslaviji bile su u visok natalitet, visoka smrtnost, a naročito visoka smrtnost odojčadi, velika nezaposlenost i vrlo nisko obrazovanja, zanemarujuće školovanje stanovništva, zarazne bolesti i si.

Uzimajući u obzir sve okolnosti, koje su djelovale na razvoj stanovništva (ratni gubici, prirodni priraštaj, iseljavanje stanovništva i proširenje teritorije) Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija imala je 1990. godine 23.800 hiljada stanovnika, ili skoro 1/2 više nego u 1940. godini.

Ratna stradanja stanovništva, poremetila su i prirodni odnos muškog i ženskog stanovništva. U 1939. godini, na 1000 žena, bilo je 980 muškaraca. Budući da je muško stanovništvo više stradalo u toku rata, došlo je do poremećaja tih odnosa. U 1948. godini, na 1000 žena, bilo je 926

muškaraca ili 54 manje. Međutim, postepeno se taj odnos mijenjao, tako da su u 1981. godini žene učestvovala u ukupnom stanovništvu sa 50,6%, a muškarci sa 49,4%, što je 1000:976 u korist žena.

Velika prednost Jugoslavije je ta, da je uvijek imala relativno mlado stanovništvo u poređenju sa drugim evropskim zemljama.

Prosječna starost stanovništva u procentima

	1931	1948	1971	1989
Prosječna starost stanovništva	26.9	28.4	31.4	34.4
muško	26.4	27.3	30.2	33.2
žensko	27.5	29.2	32.3	35.6
Očekivana dužina života	45.5	51.1	67.5	71.5
muško	45.1	48.6	65.3	68.6
žensko	46.1	53.0	70.1	74.5

Prosječna starost stanovništva se neprekidno povećavala. Od 1948. do 1989. godine prosječna starost stanovništva povećava se prosječno za 6 godina. Na povećanje prosječne starosti stanovništva presudni uticaj imalo je opadanje smrtnosti, a u izvjesnoj mjeri i smanjenje rađanja, kao i bolji uslovi života i viši standard stanovništva.

Dužina života stanovništva, isto tako, stalno se povećavala. U 1989. godini stanovnici Jugoslavije su živjeli duže 26 godina, što je više od polovine životnog vijeka, iz 1931. godine. Očekivane godine života jugoslovenskog stanovništva u Kraljevini Jugoslaviji, bile su znatno ispod očekivanih godina života u evropskim zemljama. Danas ta razlika nije velika i mnogo se približila razvijenim evropskim zemljama. Jugoslavija se nalazi negdje u sredini zemalja Evrope po dužini trajanja života.

Natalitet u predratnoj Jugoslaviji bio je vrlo visok. Visok natalitet nastavljen je i prvih godina poslije oslobođenja. Spadao je među najveće natalitete u Evropi. U isto vrijeme, i smrtnost stanovništva bila je velika.

Na 1000 stanovnika u 1939. godini, rađalo se 26 novorođenčadi. Tako visoki trend je nastavljen sve do 1957. godine, kada je postepeno počeo, sa manjim kolebanjima, da opada. U 1990. godini na 1000 stanovnika broj živorođene djece je skoro prepolovljen (14,0).

I smrtnost stanovništva doživela je veliku promjenu na bolje u posleratnom periodu u odnosu na stanje do 1940. godine, zahvaljujući boljim uslovima života stanovništva, poboljšanim zdravstvenim uslovima, kao i boljoj zdravstvenoj zaštiti. U 1939. godini, umiralo je skoro 15 na 1000 stanovnika, a u 1990. svega 9. Smrtnost stanovništva je u 1990. godini bila manja, nego u nekim razvijenim zemljama Evrope.

Veoma visoka smrtnost odojčadi, bila je prije oslobođenja. U 1939. godini umrlo je 132 odojčeta na 1000 živorođenih, što ukazuje na vrlo nizak stepen uslova rađanja i uslova života novorođene djece. Zbog nerazvijene zdravstvene službe i bolničkih kapaciteta, vrlo mali broj djece je rođen u zdravstvenim ustanovama, ili uz stručnu medicinsku pomoć. S obzirom na ovako loše stanje u predratnoj Jugoslaviji za budući naraštaj, u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, ovom pitanju posvećena je posebna pažnja i postignuti su zavidni rezultati. Već u 1958. godini broj umrle odojčadi na 1000 živorođenih, opao je ispod 100., a u 1990. godini na 20, što znači, da je broj umrle odojčadi bio oko sedam puta manji nego prije rata.

Zbog nerazvijene zdravstvene i mrtvozoračke službe, podaci o uzrocima smrti stanovništva, u velikom broju, bili su nepoznati u predratnoj Jugoslaviji. Od 240 hiljada umrlih za 183 hiljada ili 3/4 umrlih lica nije se znao uzrok smrti. Od ove jedne četvrtine, za koju se zna uzrok smrti, jedna petina je umrla od tuberkuloze, kao najraširenije, socijalne bolesti siromašnih i nerazvijenih zemalja.

U Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, i pored veoma osjetnog pada smrtnosti stanovništva, prirodni priraštaj bio je također u opadanju, zbog relativno naglog smanjenja rađanja. Prirodni priraštaj u 1939. godini bio je 11 stanovnika na 1000. U 1954. prirodni priraštaj povećan je na 17.7 stanovnika, kada je bio i najveći u posleratnom periodu. Međutim, svih kasnijih godina, prirodni priraštaj opada, sve do 5 na 1000 stanovnika u 1990. godini. Opadanje prirodnog priraštaja, imalo je za posljedicu usporeniji rast ukupnog stanovništva.

Porast stanovništva doveo je do povećanja gustine naseljenosti. U 1948. godini na jednom kvadratnom kilometru živjelo je 62 stanovnika a taj broj se povećao na 92 u 1991. godini.

Došlo je i do promjena u prosječnoj starosti stanovništva. U 1948. godini stanovništvo staro 70 i više godina učestvovalo je u ukupnom stanovništvu sa 3,1%. U 1981. ova starosna grupacija stanovništva, povećana je za više od 2 puta i učestvovala je u ukupnom stanovništvu sa 6,9%. Međutim učešće omladine od 15-27 godina iako u apsolutnom broju nije opalo u relativnim odnosima smanjeno je od 24,8% u 1948. na 20,4% u 1981. godini. Gledajući u budućnost, padom stope nataliteta, kao i padom stope mortaliteta, očekuje se da će doći do još veće promjene strukture stanovništva u korist starijih godišta.

Migracije stanovništva

Za Kraljevinu Jugoslaviju postoje i to vrlo detaljni podaci, o iseljavanju stanovništva u vanevropske zemlje. Od 1928-1930. godine iselilo se 53.538 stanovnika, od čega 60% zemljoradnika. Najveći broj iseljenika po nacionalnosti bili su Hrvati. U 1939. godini iz banovine Hrvatske iselilo se 50% od ukupnog broja iseljenika.

U uslovima dinamičnog prirodnog i društvenog razvoja u posleratnom periodu, dešavale su se korenite promjene u prostornom rasporedu stanovništva, a posebno u masovnom prelasku iz sela u grad. Intenzivna industrijalizacija zemlje dovela je do dezagrarijacije i urbanizacije i brzog povećanja gradskog stanovništva.

Promjene u sastavu stanovništva

	<u>u procentima</u>			
	1931	1948	1961	1981
Udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu	76.6	67.2	50.0	20.0
Udio nepoljoprivrednog u ukupnom stanovništvu	23.4	32.8	50.0	80.0
Udio stanovništva u gradskim naseljima u ukupnom stanovništvu		21.0	28.0	47.0

Jedna od najznačajnijih i najvećih promjena u strukturi stanovništva je apsolutno i relativno smanjenje poljoprivrednog stanovništva. Poljoprivredno stanovništvo, činilo je više od 3/4 od ukupnog

stanovništva u 1931. godini. Tri godine poslije oslobođenja, bilo je 9,4% manje poljoprivrednog stanovništva, nego u 1931. U 1981. godini poljoprivredno stanovništvo učestvuje sa svega 1/5 ukupnog stanovništva. Nasuprot tome, porastao je udio nepoljoprivrednog stanovništva uz izraziti porast gradskog stanovništva.

Brza posleratna industrijalizacija zemlje, koja se, uglavnom, odvijala u gradskim, administrativnim i industrijskim centrima, privukla je prenaseljeno seosko stanovništvo i dovela ga do napuštanja sela i svog do tada osnovnog zanimanja - poljoprivrede. Masovno zapošljavanje ovog dijela stanovništva u industriji dovelo je do smanjenja poljoprivrednog stanovništva i razbijanja tradicionalne strukture privrede.

Poslije drugog svjetskog rata veliki broj stanovnika mjenjao je stalno mjesto boravka. Do 1948. bilo je 3,1 milion, a 1981. godine 9,2 miliona lica, koja su promjenila mjesto stalnog boravka.

Nešto više od 40% stanovništva napustilo je mjesto rođenja. Od ovih koji su ostavljali mjesto rođenja, 3/4 ih je ipak ostalo na teritoriji republike u kojoj su rođeni dok se 20% preselilo u druge republike. Osnovni pravci kretanja bili su od manje razvijenih ka razvijenim regionima i republikama.

Promjena u socio-ekonomskoj strukturi stanovništva

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine od 13.934 hiljada stanovnika, 6.683 hiljade bilo je stanovništvo koje privređuje (48%), i izdržava 7.251 hiljada lica (52%).

U posleratnom periodu, došlo je do određenih promjena u aktivnosti stanovništva. U 1948. godini udio aktivnog stanovništva, starog 15 i više godina, u ukupnom stanovništvu bio je 73%. U 1981. godini ova grupacija stanovništva smanjena je na 58%. Na pad učešća aktivnog stanovništva u cjelini uticalo je masovno školovanje većeg broja mladih u srednjim i višim školama, a posebno školovanje omladine sa sela koja su se bavila i privrednom aktivnošću (čobani i dr.). Pored toga, preseljenjem jednog djela stanovništva iz sela u gradove, žene, koje su do preseljavanja bile aktivne na selu dolaskom u grad postaju domaćice, nezaposlene i

prema tome klasirane u kategoriju neaktivnog stanovništva. Daljnji uzrok pada broja aktivnih stanovnika je povećanje učešća starijih generacija u ukupnom stanovništvu (penzionera). Tako se broj lica sa ličnim primanjima povećava sa 2% u 1948 na 8% u 1981. godini.

Veliki broj novo zaposlenog stanovništva, naročito sa sela, uticao je na radikalnu promjenu broja radnika, koji su se zapošljavali uglavnom u društvenom sektoru. Procenat od 19,6% zaposlenih radnika u društvenom sektoru u 1948, povećao se na 52,3% ili 3 puta više u 1981. godini.

Obrazovni nivo stanovništva u Kraljevini Jugoslaviji, bio je na vrlo niskoj osnovi. Nedovoljan broj škola i njihov loš raspored, mala ulaganja u razvoj školstva i siromaštvo stanovništva, onemogućavalo je velikom broju djece da pohađa čak i osnovne škole, a pogotovu srednje, više škole i fakultete. Na srednjim i visokim školama i fakultetima školovala su se uglavnom djeca visokih činovnika, profesora, trgovaca i bogatih poljoprivrednika.

Loši uslovi za školovanje stanovništva, uzrokovali su da je u Jugoslaviji u 1931. godini bilo 44,6% nepismenog stanovništva, starijeg od 10 godina. Jugoslavija je sa ogromnim brojem nepismenog stanovništva, bila među najnepismenijim zemljama Evrope.

Već u toku Narodnooslobodilačkog rata, sa zabrinutošću se gledalo na teškoće, na koje će se naići u izgradnji zemlje poslije oslobođenja zbog velikog broja nepismenog i malog broja školovanog stanovništva. Mjere protiv nepismenosti preduzimane su i za vrijeme NOR-a. Opismenjivali su se nepismeni borci, a na oslobođenoj teritoriji, opismenjavano je stanovništvo putem brojnih analfabetskih tečajeva. Gdje god su postojale mogućnosti, otvarane su osnovne škole za djecu školskog uzrasta a za odrasle posebni tečajevi za opismenjavanje. Nedostatak učiteljskog kadra rješavao se formiranjem posebnih tečajeva za obuku učitelja i nastavnika. Mjere opismenjavanja nisu bile nužne u svim

krajevima zemlje, a pogotovu u Sloveniji i velikom djelu Hrvatske i Vojvodine, gdje je pismenost stanovništva bila na višem nivou. Međutim, u ostalim krajevima u Bosni i Hercegovini, Makedoniji i Kosovu, bilo je 3/4 nepismenog stanovništva prije rata i mjere za opismenjavanje bile su masovne i neophodne.

Mjere preduzete odmah poslije oslobođenja za opismenjavanje stanovništva, dale su velike rezultate. Nepismenost stanovništva starijeg od 10 i više godina od 44,6% prije rata, smanjena je u 1981. godini (za 1991. ne raspolaže se podacima za cijelu zemlju) na 9,5% ili 4,7 puta. Naročito visoko smanjenje je postignuto kod muškog stanovništva (od 32,3% na 4,1%) zahvaljujući organizovanju posebnih tečajeva za opismenjavanje u radnim organizacijama, kao i za vrijeme služenja vojnog roka. O nepismenosti stanovništva starog 10 i više godina, iz popisa stanovništva 1991. godine, raspolaže se samo podacima za socijalističke republike Srbiju, Hrvatsku i Crnu Goru. Prema ovim podacima, nepismenost stanovništva u 1991. godini bila je 2 puta manja u ove tri republike nego 1981. godine (u Srbiji 10,9% u 1981, a 4,6% u 1991. godini). Ukoliko bi se ovi podaci o nepismenosti stanovništva primjenili i na ostale dijelove zemlje, za koje ne postoje podaci, onda bi u SFR Jugoslaviji u 1991. godini bilo oko 5% nepismenog stanovništva starog 10 i više godina ili 9 puta manje nego 1931, a 5 puta manje nego 1948. godine.

Nepismeno stanovništvo je uglavnom starije stanovništvo, preko 50 godina starosti i čini 4,7% (muškarci 12,2% a žene 34,8%) od ukupnog broja nepismenog stanovništva starog 10 i više godina. Nepismenost mlađih generacija stanovništva je prevaziđena ili je nema u velikom djelu zemlje. U 1981. godini bilo je svega 0,9% nepismene djece stare 10 i više godina (muškarci 0,7% i žene 1,2%).

Tokom 45 posleratnih godina, postignuti su izvanredno značajni rezultati u školovanju stanovništva na svim stepenima naobrazbe. Promjene u broju školovanog stanovništva imale su krupne društvene i materijalne posljedice na pojedince, i društvo u cjelini, kao i za opšti društveni razvoj.

Struktura stanovništva po obrazovanju, starijeg od 10 i više godina

Godina	Bez školske spreme	Sa 4-7 razreda osnovne škole	Sa osmogodišnjom školom	Sa srednjom školskom spremom	Sa visokom ili višom školskom spremom
1953 u hilj.	5632	6160	556	877	81
% od ukupno 100	42.3	46.3	4.2	6.6	0.6
1981 u hilj.	2923	4545	4103	432.3	944
% od ukupno 100	17.4	27.0	24.3	25.7	5.6

" Uključeno 60,9 hiljada sa 1-3 razreda osnovne škole

U predratnoj Jugoslaviji, bio je vrlo mali procenat školovanog stanovništva, a pogotovu sa visokom školskom naobrazbom. U toku drugog svjetskog rata, stradao je veliki broj školovanih kadrova, naročito omladine, a izgradnja zemlje je tražila, sve kadrovske profile i stručnjake svih nivoa.

Do 1953. godine, učinjeno je mnogo na školovanju kadrova. Samo od oslobođenja do 1953. godine, diplomiralo je preko 30 hiljada studenata. Može se pretpostaviti sa kako malim brojem visoko stručnih kadrova, počela je izgradnja zemlje u zamahu obnove i izgradnje. Ništa bolja situacija nije bila ni sa srednjo školskim kadrovima i kvalifikovanim radnicima.

Učinjeni su ogromni naponi, uložena su velika sredstva i postignuti zavidni rezultati u školovanju stanovništva poslije rata; to se jasno vidi iz gornje tabele. U 1981. godini, bilo je 2,5 puta manje stanovnika bez školske spreme; 1,7 puta manje sa 4-7 razreda osnovne škole; skoro 6 puta više sa završenom osmogodišnjom školom; četiri puta više sa srednjom školom i skoro 10 puta više sa završenom višom školom i fakultetima. Najveći rezultati su postignuti u školovanju visoko stručnih kadrova.

Prema podacima popisa stanovništva iz 1981. godine, u Jugoslaviji je bilo 37 gradova sa preko 50 hiljada stanovnika, u kojima je živjelo preko 5.3 miliona stanovnika ili skoro 1/4 ukupnog stanovništva Jugoslavije. U ovih 37 gradova je 1931. godine živjelo 1,5 miliona stanovnika ili 3,5 puta manje. Procjenjuje se da se ova struktura do danas nije bitno promijenila kako zbog manjeg odliva stanovništva sa sela u gradove, tako i zbog povratka dijela stanovnika na selo i većeg nataliteta na selu nego u gradovima.

Prije drugog svjetskog rata i prvih godina poslije rata, u domaćinstvima se živjelo više patrijalhalnim životom sa velikim brojem članova. U 1931. godini bilo je 16% domaćinstava u kojima je živjelo 8 ili više članova, u 1948. ih je bilo 11%),au 1981. godini 3,9%.

U Kraljevini Jugoslaviji, prilikom popisa stanovništva nije tražena nacionalna pripadnost stanovništva, nego pripadnost konfesiji (vjeroispovjesti), niti 1921. niti pri posljednjem popisu stanovništva 1931. godine. Prema ovom posljednjem popisu, u predratnoj Jugoslaviji živjelo je 13.934.038 stanovnika i njihova struktura po vjeroispovjesti bila je slijedeća:

Ukupno	100
pravoslavna	48,7%
rimokatolička	37,4%
evangelistička	1,6%
ostale brišćanske	0,5%
islamska	11,2%
izraelska	0,5%
druge konfesije i nepoznate	0,1%

Obim i kretanje zaposlenosti

Nerazvijena privreda, a posebno industrija, u Kraljevini Jugoslaviji nisu davali nikakve mogućnosti veće zaposlenosti stanovništva. Za dvadeset godina (1920-1940) broj zaposlenih povećao se samo dva puta i od 500 hiljada, koliko je bilo zaposlenih u 1920. povećao se na 1.100 hiljada u 1940. godini. Stopa zaposlenosti bila je veoma niska - 76 zaposlenih na 1000 stanovnika. Prema podacima popisa stanovništva 1921. i 1931. godine i po procjenama za 1939. godinu, stanovništvo predratne Jugoslavije je od 1921-1939 povećano za 3.537 hiljada stanovnika. U isto vrijeme broj zaposlenih se povećao za 670 hiljada, te je prema tome zaposlenost apsorbivala svega 19% prirasta stanovništva. Ovako mali broj zaposlenih u odnosu na prirast stanovništva, povećavao je još više besposlicu, siromaštvo i nezaposlenost.

U 1990. godini, od ukupnog broja zaposlenih najveći broj je bio zaposlen u privrednim djelatnostima (nešto ispod 82%), a od toga je 97% radilo u društvenom sektoru. Učešće žena u broju zaposlenih se brzo povećavalo, naročito u prvim godinama poslije rata. U 1939. godini, na svakih pet muškaraca, bila je zaposlena jedna žena, u 1970. na svakih 3,2 muškarca dok je u 1990. godini na svaka 2,5 muškarca bila zaposlena jedna žena.

U vanprivrednim djelatnostima radilo je nešto preko 18% zaposlenih i taj odnos se održava od 1952-1990. godine.

Najveći broj zaposlenih u 1939. godini bio je u industriji, saobraćaju i trgovini i ugostiteljstvu. Ove grane, učestvovala su sa polovinom ukupno zaposlenih. Kulturne, socijalne i društvene djelatnosti i državni organi zapošljavali su 239 hiljada lica ili 20,4% od ukupnog broja zaposlenih. S obzirom na vrlo nizak obrazovni nivo ženskog stanovništva, koji je bio znatno niži od obrazovnog nivoa muškaraca kao i na patrijarhalni položaj žena, njihova zaposlenost bila je vrlo mala. Učestvovala su sa oko 20% od ukupnog broja zaposlenih.

U posleratnom periodu razvojem privrede i društvenih djelatnosti, stvorene su značajne mogućnosti za aktiviranje radnog potencijala stanovništva. U 1990, od 1000 stanovnika, u radnom odnosu je bilo 356 zaposlenih ili 5,7 puta više nego u 1939. godini. Od 1947. godine, broj stanovnika se povećao na 8,1 miliona, a broj zaposlenih na 5,5 miliona stanovnika, što znači da je porast zaposlenosti apsorbirao 68% porasta stanovništva. Prosječno, u vremenu od 1953-1990 godine godišnje se zapošljavalo se 129,9 hiljada. Najveći godišnji prosjek bio je u desetogodištu 1971-1980. i iznosio je 194,8 hiljada novo zaposlenih.

Zaposleni po djelatnostima

	1939	1	1970	1	1990	Indeks 1939= 100		
	u hiljadama					1970	1	1990
Ukupno	1170		3850		6669	329		570
Žene	230		1207		2686	524		1168
<i>Društveni sklor (1970= UH)</i>	.		3765		6470	100		172
Privredne djelatnosti	931		3045		5126	327		551
Industrija	374		1438		2662	384		712
Gradevinarstvo	72		412		498	572		692
Saobraćaj i veze	107		291		442	272		413
Trgovina i ugostiteljstvo	105		470		878	447		836
Van privredne djelatnosti	239		635		1145	265		477

U društvenom sektoru je radila uglavnom mlada radna snaga. Od ukupnog broja zaposlenih, skoro 2/3 bila su lica stara do 20-39 godina, što je predstavljalo prednost u odnosu na druge zemlje u kojima su zaposlene starije generacije.

Najveći porast zaposlenosti u posleratnom periodu ostvaren je u industriji i rudarstvu (40%). Zaposlenost u industriji povećavala se nadprosječnim tempom, što je odgovaralo dugoročnoj koncepciji razvoja privrede zemlje na bazi ubrzane industrijalizacije. Od ukupnog broja zaposlenih, najveća stopa rasta zabilježena je u trgovini i ugostiteljstvu i u turizmu (8,4 puta) u odnosu na 1939. godinu, zbog brzog rasta turističke djelatnosti, a posebno, poslije 1970 godine.

Brz razvoj privrednih djelatnosti i društvenih službi zahtijevao je sve veći broj kvalifikovanih radnika i zaposlenih sa većim kvalifikacijama. Zato je, odmah prvih posleratnih godina, preduzimano niz mjera za kvalifikaciono poboljšanje zaposlenih. U prvom planu, preduzete su mjere za otvaranje velikog broja raznih stručnih i opšte obrazovnih škola, a posebno, za organizovanje i formiranje mnogih tečajeva za obuku radnika raznih profesija i zanimanja. Ove mjere dale su dobre i brze rezultate u promjeni kvalifikacione strukture radnika prema stepenu stručne spreme i školskog obrazovanja.

Radnici društvenog sektora prema školskoj spremi

	Broj radnika u hiljadama			Struktura u procentima		
	1966	1	1988	1966	1	1988
Ukupno	3550		6640	100		100
Bez škole i 1-3 razreda	195		173	5.5		2.6
Osnovna, osmogodišnja	2112		1779	59.5		26.8
Škola za KV radnike	494		1604	13.9		24.2
Škola za VKV radnike	118		314	3.3		4.7
Ostale i srednje škole	405		1845"	11.4		27.8
Više škole	79		400	2.2		6.0
Visoke škole i fakulteti	148		524	4.2		7.9

" Uključen 1-V stepen usmjerenog obrazovanja

Podaci iz tabele pokazuju da se je kvalifikaciona struktura radnika zaposlenih u društvenom sektoru jako mnogo i vrlo brzo promjenila. Broj zaposlenih radnika bez škole i sa nižom školskom spremom bitno se smanjilo u korist zaposlenih sa srednjom, višom i visokom školskom spremom. U 1988. godini učešće zaposlenih radnika bez školske spreme i sa osnovnom školom je preko 1/5 manji nego, što je bilo prije 22 godine. Nasuprot tome, broj zaposlenih sa višom školskom spremom učestvovao je u broju ukupno zaposlenih sa 6%, a sa visokom spremom i fakultetima sa skoro 8%. Najveće povećanje broja zaposlenih je zabeleženo u grupaciji radnika sa srednjom školskom spremom i oni su učestvovali sa 1/4 od ukupnog broja zaposlenih. Za 22 godine, najveće promjene zaposlenih u društvenom sektoru bile su kod radnika sa završenom srednjom školom. Ova grupacija zaposlenih povećana je za 4,6 puta, sa višom školskom spremom 5 puta i sa visokom školskom spremom i završenim fakultetima 3,5 puta.

Broj kvalifikovanih radnika u 1988. u odnosu na 1966. godinu povećao se više od 3,2 puta, a visokokvalifikovanih, nešto manje od tri puta. Prema tome, učešće kvalifikovanih radnika u strukturi ukupno zaposlenih povećalo se sa 13,9% koliko ih bilo zaposleno u 1966, na 24,3%, a visokokvalifikovanih sa 3,3% na 4,7%.

Opštim aktima preduzeća, odnosno radnih organizacija i zajednica, propisan je za svako radno mjesto, za obavljanje određenih poslova, odnosno radnih zadataka, stepen stručne spreme. Sistematizacijom se je u principu predviđao veći broj zaposlenih, naročito radnika sa visokom i višom školskom spremom i visokokvalifikovanih radnika, nego što ih je bilo zaposleno u preduzećima i radnim organizacijama. Prema ovim aktima, u 1988. godini, nedostajalo je 70 hiljada visoko obrazovanih, 64 hiljada radnika višeg obrazovanja i 206 hiljada visokokvalifikovanih radnika. Zbog neusklađenosti razvoja obrazovanja sa potrebama privrede i društvenih djelatnosti, radnici sa visokim stručnim obrazovanjem često su radili na poslovima niže stručnosti i obrnuto. Mnogo više slučajeva je bilo u obratnom smislu.

Broj lica koja su tražila zaposlenje, povećavao se u periodu od 1952-1990. godine. U 1990. godini, bilo je preko 1,3 miliona lica, koja su tražila zaposlenje, u čemu su žene učestvovala sa preko 50%. Lica sa visokim, višim i srednjim stručnim obrazovanjem i visokokvalifikovani i kvalifikovani radnici koji su tražili zaposlenje, učestvovali su sa 59% u ukupnom broju lica koja traže zaposlenje.

Izvori priliva lica koja traže zaposlenje su mnogostruki. Jedan broj nestručnih lica, koja su dolazila sa sela, tražio je zaposlenje prvenstveno u društvenom sektoru, vjerujući da im ono daje veću sigurnost, ostavljajući pri tom svoje posjede na selu. Drugi dio je činio neapostorbovan dio priliva novih generacija školovanih kadrova i nestručnih lica gradskog stanovništva. Poslednjih godina javljaju se i povratnici sa rada u inostranstvu.

U periodu između dva svjetska rata, kretanje i preseljenje stanovništva odvijalo se vrlo sporo. Nerazvijena privreda, a posebno industrija nisu davale podstrek masivnijeg kretanja stanovništva, a posebno iz sela u gradove. U Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, tempo preseljenje i mjenjanja zanimanja, bilo je vrlo brz i pod uplivom snažne industrijalizacije zemlje. U težnji za većim zaradama i poboljšanim uslovima života, seosko stanovništvo i to ne samo bezzemljaši, napuštao je svoja ognjišta i odlazilo u veće gradove i industrijska naselja, dok je veći broj, prvenstveno nekvalifikovanih lica, u šezdesetim godinama odlazio na privremeni rad u inostranstvo. Prema popisima stanovništva iz 1971. godine na privremenom radu u inostranstvu bilo je oko 700 hiljada jugoslovenskih radnika. Do 1977. godine taj se broj stalno povećavao. Međutim, zbog restrikcije i nemogućnosti zapošljavanja u inostranstvu, a i zbog većih mogućnosti zapošljavanja u zemlji, smanjen je odlazak iz zemlje u cilju privremenog zapošljavanja u inostranstvu. Poslije 1975. godine, ubrzan je povratak radnika u zemlju. U 1981. godini bilo je 625 hiljada zaposlenih radnika u inostranstvu sa 250 hiljada članova porodica.

Obrazovanje

Prije nego što pređemo na detaljnije prikaze obrazovanja stanovništva prije drugog svjetskog rata i poslije oslobođenja, prikazaćemo neke osnovne karakteristike i podatke o stanju školstva i školovanja stanovništva u Kraljevini Jugoslaviji. Koristeći podatke Godišnjaka Kraljevine Jugoslavije 1940. dajemo prikaz stanja škola, učenika, nastavnika i studenata u 1939. godini.

U 1939. godini, Kraljevina Jugoslavija je imala 15.546 hiljada stanovnika. U zemlji je radilo 10.903 svih vrsta škola od osnovnih do srednjih i zanatskih škola raznih struka i zanimanja.

Osnovnih škola je bilo 8.956, a pohađalo ih je 1.482.000 učenika, od čega ženske djece 608.356 ili 42,6%. U srednjim i zanatskim školama je 1939. učilo 311.684 učenika. Učenica je bilo 116.202 ili 37,3%. Najveći broj učenika pohađao je gimnaziju (u 205 škola, sa 125.098 učenika) i činio 40% od ukupnog broja učenika u srednjim školama. Učenica je bilo 35%.

Na svim školama, radilo je 50.655 nastavnika a od toga u osnovnim školama 32.144 i gimnazijama 5.607 lica. Učiteljica je u osnovnim školama bilo 44%, a nastavnica u gimnazijama 37%.

U školskoj 1938/39 godini, radilo je 29 visokih i viših škola, sa teološkim fakultetima (3) i to: 21 fakultet, 4 umjetničke akademije, 2 visoke i 2 više škole. Visoko školstvo bilo je koncentrisano u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani, a postojala su samo dva fakulteta izvan pomenutih centara (Pravni fakultet u Subotici i Filozofski fakultet u Skoplju). Na fakultetima je bilo upisano 17.734 studenata od čega 22,5% studentkinja. Na Bogoslovskom fakultetu bilo je upisano 756 studenata od toga 31 žena. Najveći broj studenata bio je upisan na pravnim fakultetima (5.998), filozofskim (2.866), tehničkim (2.671) i medicinskim (2.096). Na ova četiri fakulteta studiralo je preko 3/4 ukupno upisanih studenata. Ukupno je diplomiralo 2.594 studenata od čega su 1/5 žene. Ukupno je bilo 1.058 nastavnika od čega 34 žene.

Školske djece od 7-14 godina, prispjele za osnovno školovanje prema gruboj računici bilo je 18% od ukupnog broja stanovnika. Prema

tome, u 1939. godini bilo je oko 2.000 hiljada djece tog doba. Budući da, je u školskoj 1938/39 pohađalo osnovnu školu 1.428 hiljada, proizilazi da svako četvrto dijete školskog uzrasta, nije pohađalo osnovnu školu. Ista « procjena ukazuje, da djeca srednjeg uzrasta koja su u dobi da pohađaju srednje škole, učestvuju sa 14% ukupnog stanovništva. Od 1,8 miliona djece tog uzrasta, koliko ih je bilo 1939. godine, samo je svako šesto dijete pohađalo srednju školu.

Ovako nizak stepen obrazovanja stanovništva u Kraljevini Jugoslaviji pokazuje njenu nerazvijenost i zaostalost.

Jugoslavija je bila u krugu najzaostalijih zemalja po pismenosti i školskom obrazovanju stanovništva u Evropi. Ipak, postojale su velike razlike među pojedinim krajevima zemlje, kako po broju nepismenih, tako i po broju školovanog stanovništva. Privredno razvijeniji i bogatiji krajevi na zapadu i sjeveru zemlje, imali su znatno razvijeniju školsku mrežu i bolje uslove školovanja. Ovi krajevi neznatno su zaostajali po broju pismenog i školovanog stanovništva za kulturno i obrazovno razvijenijim zemljama Evrope. S druge strane, u siromašnim krajevima zemlje, u kojima je bila jako nerazvijena školska mreža, nije postojala mogućnost školovanja djece, tako da je nepismenost tamo prelazila 3/4 ukupnog stanovništva. Ne treba isključiti ni primitivan odnos roditelja prema školovanju djece, a naročito ženske djece, kakvog je bilo prije, a i prvih godina poslije rata.

Osnovnu nhrno.novniip

U ovako teškom nasljeđu vrlo niskog stepena obrazovanog stanovništva, odmah poslije oslobođenja, narodna vlast se našla pred vrlo teškim problemom. Stanje koje je naslijeđeno, pogoršano je ratnim razaranjem u kome je i školska mreža u cjelini pretrpjela veliku materijalnu štetu. Mnoge školske i pomoćne zgrade stradale su, neke su potpuno uništene, druge su u toku rata pretvorene u kasarne, zatvore, pa čak i u konjušnice, dok su neke bile teško oštećene. Pored toga, veliki broj nastavnog osoblja je stradao u toku rata pa je oskudica tih kadrova bila velika.

No, i pored svega, obrazovanje stanovništva počelo je da se naglo razvija. Ubrzano se radilo na širenju školske mreže radi najšireg obrazovanja svih društvenih slojeva i svih naroda i narodnosti.

Osnovno obrazovanje.

Školska godina	Učenici u hiljadama		Nastavnici	Učenici na jednog nastavnika
	ukupno	žene %		
1938/39	1482	42.6	32144	46
1945/46	1442	42.1	24.30.3	59
1989/90	2776	48.3	141149	20

Odmah poslije rata, broj učenika u osnovnim školama je iz godine u godinu brzo rastao. Sredinom šezdesetih godina dostigao je skoro 3 miliona djece u osnovnim školama. Veliko povećanje broja djece prvih godina poslije rata u osnovnim školama je posljedica neobuhvaćanja djece školovanjem ranijih godina i većim prirastom djece za školu. Broj nastavnika prvih godina poslije oslobođenja, sporo je rastao a kasnijih godina, znatno brže.

Nedostatak nastavnika u osnovnim školama, iziskivao je posebne mjere za školovanje; stvaranje posebnih tečajeva i doškovanje učenika učiteljskih škola kojima je rat prekinuo školovanje. Opterećenost nastavnika u osnovnim školama prevelikim brojem učenika, bila je veoma izražena prvih godina poslije rata, tako da je na jednog nastavnika dolazilo 59 učenika. To je prelazilo sve norme i standarde opterećenja nastavnika. Kasnije se odnos nastavnik - učenici poboljšavao, tako da je posljnjih godina na jednog nastavnika dolazilo svega 20 učenika ili tri puta manje.

Prije rata, broj djece obuhvaćene obaveznim školovanjem, a naročito ženske djece, bio je daleko ispod mogućeg broja prispjele djece za osnovno školovanje (svega 60%). U 1953. godini bilo je obuhvaćeno 78% djece obaveznim osnovnim školovanjem, dok se devedesetih godina taj procenat kretao oko 98%. Broj djece neobuhvaćen obaveznim osnovnim školovanjem, devedesetih godina je minimalan. To su bila djeca sa određenim fizičkim ili psihičkim nedostacima, ili djeca iz brdskih područja, bez organizovane školske mreže koja su ostala bez mogućnosti za školovanje. U posleratnom periodu, naročito veliki uspjesi su postignuti u

školovanju ženske djece koja su u ukupnom broju učenika učestvovala sa 42%.

U školskoj 1989/90 godini, radilo je u redovnom školskom obrazovanju 11.821 škola sa 107.660 odjeljenja (podaci o broju škola prije rata i u izvjesnim godinama poslije rata, zbog reorganizacije školske mreže nisu uporedivi) sa preko 2.776 hiljada učenika i 141.149 nastavnika. U odnosu na 1939. u školskoj 1989/90 godini bilo je u školama redovnog osnovnog obrazovanja 1,9 puta više učenika i 4,4 puta više nastavnika.

U Kraljevini Jugoslaviji, nije bilo škola s nastavom na jezicima narodnosti. Odmah poslije oslobođenja postepeno su otvarane škole sa nastavnim jezikom narodnosti i u školskoj 1988/89 radile su 1.574 škole sa 441.128 učenika i 20.861 nastavnika na devet jezika narodnosti.

Radi što boljeg i svestranijeg obrazovanja djece i omladine, postepeno se povećavao obavezni broj razreda u osnovnim školama. Tako se u četvororazrednim osnovnim školama kojih je prvih godina poslije rata bilo najviše, kasnije odvijala i nastava do 6. i 7. razreda. U školskoj 1952/53 godini uvedeno je obavezno osmogodišnje školovanje.

Srednje obrazovanje

Opšta privredna i društvena nerazvijenost u predratnoj Jugoslaviji, odraz je stanja i potreba redovnog školovanja u srednjim školama. U 1939. godini, bez zanatskih, bilo je 1.086 škola koje je pohađalo 213 hiljada učenika i u kojima je radilo 13.515 nastavnika.

Razvoj srednjeg školskog obrazovanja u posleratnoj Jugoslaviji, podstican je veoma izraženim kadrovskim potrebama privrede i društvenih djelatnosti za školovanim kadrovima kao i bržim razvojem osmogodišnjeg školovanja te prilivom učenika iz osnovnih škola za dalje školovanje. Za pet godina, poslije oslobođenja, otvoreno je 507 novih srednjih škola a broj učenika povećao se za 72 hiljade. Otvarane su razne vrste škola od redovnih srednjih škola, do specijalnih škola, škola za obrazovanje odraslih i drugih srodnih škola.

Reformi sistema obrazovanja, pristupilo se 1975. godine. Način sprovođenja reforme i obrazovni sadržaji nisu bili jedinstveni u svim republikama i pokrajinama. Do 1974/75 školske godine, srednje obrazovanje je sticalo u školama za kvalifikovane radnike 35% od ukupnog broja učenika, u srednjim stručnim školama 38% i u gimnazijama 27% učenika.

Ukupno sve srednje škole u 1989/90 godini pohađalo je 924.856 učenika. Od loga preko 48% učenica. Broj redovnih učenika, kao i broj nastavnika u srednjim školama u ovoj godini bio je 4,4 puta veći nego 1939. godine.

Interesovanje za dalje školovanje u posleratnoj Jugoslaviji, bilo je veoma veliko i povećavalo se u cijelom posleratnom periodu. U 1960. godini, od broja učenika koji su završili osnovnu školu je 77,3% nastavljao dalje školovanje u srednjim školama. U 1990. godini, samo 10,5% djece, koja su završila osnovnu školu nije nastavilo dalje školovanje u srednjim školama.

Intenzivno i brzo školovanje u školama za srednje obrazovanje promjenilo je za 28 godina i strukturu stanovništva starog 10 i više godina prema školskoj spremi. Prema podacima popisa stanovništva iz 1953. godine u Jugoslaviji je bilo 876.613 lica, to jest 6,5% sa srednjim obrazovanjem. Prema istim podacima u 1981. godini je bilo 4.323.293 (25,5%) stanovnika sa završenom srednjom školom. U posleratnom periodu prosječno je godišnje završavalo srednju školu 151,5 hiljada učenika-ca. U vremenu od 1953-1990. godine srednje školsko obrazovanje steklo je 5.756,2 hiljada lica.

Kao što smo naprijed naveli, obrazovanje stanovništva, a pogotovu stanovništva sa visokom stručnom spremom bilo je u Kraljevini Jugoslaviji na vrlo niskom nivou. Nedovoljan broj visoko školskih ustanova i siromašno stanovništvo, bili su osnovni razlozi malih mogućnosti školovanja omladine na fakultetima i visokim školama. Pomoć društva da se siromašni đaci školuju na fakultetima i visokim školama, kada je

postajala, bivala je zaista minimalna. Privilegiju sticanja visokog školskog obrazovanja koristila su, uglavnom, djeca imućnijih roditelja, iz građanskih porodica. Pored toga, i nerazvijena privreda nije ni imala potrebe za bržim i većim školovanjem visoko stručnih kadrova. Vlast je i pored problema sa finansiranjem visokog obrazovanja bila zadovoljna stanjem, stepenom i nivoom svih javnih društvenih službi, iako su bile na vrlo niskoj razini (kultura, zdravstvo, socijalna zaštita, obrazovanje, javne službe i dr.). Prema tome, visoko stručno obrazovanje u Kraljevini Jugoslaviji bilo je nerazvijeno. Za 10 godina broj visokoškolskih ustanova 1929/30, do 1938/39 povećao se za svega četiri visoko obrazovne ustanove. Broj studenata upisanih u školskoj 1929/30 godini, bio je manji za svega 4.190 nego u školskoj 1938/39 godini, kada je bilo upisano 17.734 studenata. Tokom deset godina, prosječno se godišnje upisivalo svega 419 studenata više, i to je najbolji prikaz nedovoljne brige i loše politike tadašnjeg društva kada se radilo o školovanju visoko obrazovanih kadrova. U Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji prosječno godišnje se upisivalo 6.361 više studenata ili 15,2 puta više nego u predratnoj Jugoslaviji.

Poznato je da se bez stručnih radnika, a pogotovu visokostručnih kadrova, ne može ništa ozbiljnije preduzimati u bržoj izgradnji zemlje, razvoju njene privrede a pogotovu njene industrije. Nedovoljno naslijeđe visoko stručnih kadrova od predratne Jugoslavije i prilično veliki gubici u redovima ove populacije u toku rata, nametnuli su potrebu brzog školovanja, otvaranja visoko-školskih ustanova, i uslova koji bi omogućili njihovo školovanje. Prema popisu stanovništva 1953. godine Jugoslavija je imala svega 80.605 stanovnika starijih od 10 i više godina sa višom i visokom naobrazbom i učestvovali su sa svega 0,6% u grupaciji stanovništva starog 10 i više godina. Na svakih 80.000 stanovnika ovog starosnog doba, dolazio je samo jedan stanovnik sa višom i visokom školom. Ovaj podatak jasno je ukazivao na probleme i pravce kojima se posleratno jugoslovensko društvo moralo okrenuti, da bi se ostvarili zacrtani ciljevi i pravci privrednog i društvenog razvoja.

Više i visoko obrazovanje

Školska godina	Broj škola	Broj studcnala		Broj nastavnika i saradnika	Broj sludcnala na jednog nastavnika	Broj studenata na 10.000 stanovnika
		ukupno	žene %			
1938/39	29	17734	22	1024	17	11
1950/51	84	59822	33	4562	13	36
1989/90	310	341341	49	26301	13	143

U posleratnom periodu, došlo je do vrlo brzog povećanja svih vidova visokog školstva, kako u pogledu broja škola, tako i broja studenata i nastavnika. Broj škola u školskoj 1989/90 u odnosu na 1939. godinu povećan je 11 puta, broj studenata preko 19 puta, a broj nastavnika preko 25 puta. Takođe se povećala raznovrsnost područja studija i raspored mreže visoko-školskih ustanova. Sem republičkih i pokrajinskih centara, u još oko 60 mjesta osnovane su više i visoke škole. Učešće žena studenata u svim vidovima višeg i visokog školskog obrazovanja se više nego udvostručilo u odnosu na predratno stanje, a broj studenata na jednog nastavnika i saradnika smanjen je sa 17 na 13 studenata. Ako se posmatra broj studenata na 10.000 stanovnika, postignuti su vrlo zavidni rezultati. U 1939. godini bilo je jedanaest studenata, a 1989/90 godine 143 studenta ili 13 puta više na 10.000 stanovnika.

Ukoliko i postoje, nisu nam bili dostupni podaci o socijalnoj strukturi redovnih studenata prema socio-ekonomskom položaju njihovih izdržavalaca da bi se sagledalo iz kojih socijalnih kategorija su poreklom studenti. Podaci iz 1970. i ranijih godina pokazuju da se struktura izdržavalaca studenata nešto malo mjenjala, ali ne bitno. Tako je, na primjer, od ukupnog broja izdržavanih studenata, grupacija čiji su izdržavaoci (stručnjaci, umjetnici, administrativno osoblje i slično) smanjena u 1970. u odnosu na 1960. godinu od 36% na 34%, grupacija djece poljoprivrednika od 20% na 17%. S druge strane znatnije je povećano učešće studenata čiji su izdržavaoci rudari, industrijski i zanatski radnici (od 13% na 18%). I pored promjena, koje su se zbile, karakteristično je, da je još uvijek bilo nedovoljno učešće studenata iz radničkih porodica iako je njihovo učešće i relativno i apsolutno poraslo.

U posleratnom periodu, od 1945-1990, u SFRJ je diplomiralo 1.325.865 studenata na svim fakultetima, akademijama i fakultetima umjetnosti, višim školama i prvom stepenu višeškolske nastave (fakulteti, akademije i fakulteti umjetnosti). Žena je u ukupnom broju diplomiranih bilo 47%. Najveći broj studenata diplomirao je na fakultetima i oni su činili 54% od broja svih diplomiranih studenata. Studenti diplomirali na akademijama umjetnosti učestvovali su sa 1,2%. Na višim školama diplomiralo je 33,9% i u prvom stepenu višeškolske nastave 10,9%. Prosječno godišnje, za 45 godina poslije rata, diplomiralo je na višim i visoko školskim ustanovama preko 29 hiljada studenata. Na fakultetima i akademijama umjetnosti, godišnje je prosječno diplomiralo 16.235 studenata. U toku 1982/83 školske godine, diplomirao je 57.121 student od ukupnog broja svih studenata viših i visokih škola i to je najveći broj studenata diplomiranih u jednoj godini. Samo u ovoj godini, diplomiralo je 2 puta više studenata nego za poslednjih 18 godina u Kraljevini Jugoslaviji.

U Kraljevini Jugoslaviji je za 18 godina prosječno godišnje diplomiralo 1.615 studenata. Prosječno godišnje je 10 puta manje diplomiralo studenata na fakultetima u predratnoj Jugoslaviji u odnosu na prosječan godišnji broj diplomiranih u SFRJ. Za 45 godina trajanja posleratne Jugoslavije, u odnosu na 18 godina predratne Jugoslavije, diplomiralo je 46 puta više studenata višeg i visokog obrazovanja.

Za deset godina u predratnoj Jugoslaviji stepen doktora nauka dobilo je 3.082 lica, među kojima 102 žene. U ovaj broj su uključeni i 1.761 promovisani doktori medicine, koji su po diplomiranju na fakultetu automatski dobili titulu doktora. Prema tome, za 10 godina prije rata, doktoranata koji su branili svoje radove bilo je svega 1.321. Pored doktora medicine, u 1939. godini, najveći broj lica doktoriralo je iz oblasti pravnih nauka (979). Iz medicinskih i pravnih nauka za 10 godina u predratnoj Jugoslaviji, doktoriralo je 89% doktoranata. Broj doktoranata iz tehničkih nauka u 1939 godini bilo je svega 19, a iz ekonomskih 39.

Opšti društveno-ekonomski razvitak u zemlji dao je podstreka za razvoj nauke, tako da su razvijanjem univerziteta i fakulteta, odmah poslije oslobođenja, osnovani i istraživački instituti čime su stvoreni osnovni uslovi za naučni rad. Pored toga formirani su razni seminari za usavršavanje

diplomiranih studenata i njihove pripreme za polaganje i odbranu magistarskih i doktorskih radova. Već 1945. godine, u Jugoslaviji je doktoriralo 9 lica, a u vremenu do 1990. doktorske disertacije je odbranilo 20.907 kandidata, od čega su žene učestvovala sa 21%. Najveći broj doktoranata bio je iz medicinskih i društvenih nauka i ove naučne discipline činile su 43,2% od ukupnog broja lica koja su ostvarila titulu doktora nauka. Iz tehničko-tehnoloških nauka doktoriralo je 3.462 lica.

Od 1962-1990. godine, od kada su magistri nauka mogli da stiču magistarsku titulu, radove je odbranilo 36.239 kandidata. Žene su učestvovala sa 31,3%. Iz ovog naučnog stepena najveći je broj branio radove iz društvenih nauka (9.752) ili 27% i tehničko-tehnoloških nauka (8.446) ili 23,3%.

Nažalost, u posljednje vrijeme, odmah poslije raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije od strane jednog broja doktora i magistara nauka, koji su te titule ostvarili i dobili u poslijeratnom periodu, dolazi do vrlo negativnih kritika i negiranja velikih ostvarenja u privrednom i društvenom razvoju posleratne Jugoslavije. Oni to vrijeme nazivaju "tamnim periodom" i "tamnom prošlošću" s ciljem da omalovaže sve, što se zbivalo i uradilo u ovom periodu. Međutim nema primjera, da se bilo koji od tih doktora ili magistara nauka, koji su stekli te titule u "tamnom i mračnom" periodu, odrekao te svoje titule. Nasuprot, potenciraju je i naglašavaju svugdje, a pogotovo u javnim nastupima.

U 1939. godini, na fakultetima je radilo 1.390 nastavnika, a samo na fakultetima i akademijama (bez viših škola) bilo ih je u 1990. godini 23.788 ili 17 puta više. Sam broj nastavničkog kadra na fakultetima i višim školama koji je bio zaposlen u 1990. godini, manji je za svega 8% od broja diplomiranih studenata za 18 godina u predratnoj Jugoslaviji.

Interesantni bi bili podaci o ukupnim troškovima u posleratnom periodu, utrošenim na opšte obrazovanje stanovništva, a posebno na školsko obrazovanje po stepenima obrazovanja. Za potrebe obrazovanja, prvih godina poslije oslobođenja izdvajano, je 5% nacionalnog dohotka, što je kasnije smanjeno na 3,5%, zavisno od materijalnih mogućnosti društva. U 1989. godini, obrazovanje je učestvovalo sa 17,8% u rashodima van privrednih djelatnosti. Samo visoko obrazovanje u ukupnom obrazovanju,

učestvovalo je sa 17%. Najveće učešće u rashodima visokog školstva imali su tehnički fakulteti (preko 40%).

Ne raspoložemo podacima o tome koliko je za jednu godinu studija koštao jedan student, po fakultetima, jer su troškovi vrlo različiti (veći troškovi na medicinskom fakultetu u odnosu na pravni i slično). Isto tako, ne raspoložemo se podacima, koliko je kadrova sa visokom školskom spremom, školovanih u Jugoslaviji, napustilo zemlju. Sve su to pitanja koja treba da zabrinjavaju ovo društvo koje je uložilo ogromna investiciona sredstva u kadrove besplatno poklonjene bogatim zapadnim kapitalističkim zemljama. Na ovaj način, odliv investicija koje je ulagalo jugoslovensko društvo u školovanje sigurno vraća veliki dio kolača ukupne pomoći, koju je Jugoslavija dobila od ranijih godina.

Pored sredstava izdvajanih za redovno finansiranje nastave, mnoge društveno-političke zajednice, radne organizacije i ustanove davale su stipendije učenicima i studentima. Već u 1946. godini, bilo je 556 domova za učenike u kojima je bilo smješteno 50.615 učenika i 5 studentskih domova u kojima je živjelo i studiralo 1.620 studenata. Izgradnja i otvaranje novih studentskih domova su neprekidno rasli u toku cijelog posleratnog perioda. U 80 studentskih domova, bilo je smješteno 49.278 studenata u 1990. godini. U studentskim domovima je radilo 2.159 radnika, od čega 80 vaspitača. Skoro svaki peti redovni student bio je smješten u studentskom domu.

Velika sredstva i veliki naponi koji su ulagani u obrazovanje stanovništva, dali su i krupne rezultate, kako u razvoju privrede, tako i u vanprivrednim djelatnostima, obrazovanju, kulturi, zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti stanovništva, ostvarujući višestruko povećanje svojih aktivnosti. Zahvaljujući ogromnom povećanju visokoškolovanih stručnih kadrova u svim oblastima, ostvarene su veoma jake sponje koje su uslovljavale uporedni napredak privrede i vanprivrede. Nauka je pomagala unošenje novih tehničkih dostignuća u jugoslovensku privredu. Bez svesrdne saradnje ni privreda, ni socijalne i zdravstvene službe ne bi ostvarile u posleratnom periodu ovako krupne rezultate.

Za uspjehe privrednog i vanprivrednog razvoja zemlje treba zahvaliti masovnom školovanju i obrazovanju stanovništva. Velikim

smanjenjem nepismenosti i velikim brojem školovanog stanovništva, od osmogodišnjih škola, pa do srednjih i viših, i visokih škola, Jugoslavija se danas isključila iz reda zemalja koje su prije rata bile daleko zaostaliye u obrazovanju i strukturi obrazovanja stanovništva i postepeno se približava zemljama, koje imaju visok stepen obrazovanog stanovništva.

Eksplozija u školovanju poslije rata znatno je izmjenila obrazovni sastav stanovništva.

Opšti pregled obrazovanja stanovništva

Godina	Pismenih na 10(10) stanovnika	Obuhvaćeno na 1000 stanovnika starih 10 i više godina		
		osnovnom školom	srednjom školom	visokom i višom školom
1939	598	140	13	1.5
1961	667	548	145	7
1981	932	502	250	16

Ne raspoláže se podacima iz popisa stanovništva u 1991. godini iz poznatih razloga; popis stanovništva nije u cjelini uspio i ne raspoláže se podacima za cijelu teritoriju SFR Jugoslavije. Ali, sigurni smo da su rezultati popisa u obrazovanju stanovništva u 1991. još mnogo povoljniji, nego što su bili u 1981. godini.

Na 1000 stanovnika u 1939. godini, 402 stanovnika bila su nepismena. U 1981. godini, na 1000 stanovnika bilo je 68 nepismenih ili sedam puta manje. Najvećim djelom, ovih 68 nepismenih su ostaci starijih nepismenih generacija.

U 1939. godini, od 1000 stanovnika starih 10 i više godina, samo 140 završilo je osnovnu školu. U 1961. godini takvih lica je bilo 548 ili 4 puta više. Smanjenje broja stanovnika sa osnovnom školom u 1981. godini rezultat je prelaska stanovništva na dalje školovanje i sticanje srednjeg ili višeg i visokog školskog obrazovanja.

Ogromni su rezultati postignuti u daljem školovanju stanovništva u srednjim školama. Obrazovna struktura ovog djela stanovništva bitno je izmjenjena. 1939. godina pokazuje koliko je bilo neškoloвано stanovništvo predratne Jugoslavije. Od 1000 stanovnika starih 10 i više godina bilo je samo 13 sa srednjim školskim obrazovanjem. U 1981. godini, svaki četvrti

stanovnik imao je završenu srednju školu i to je 19 puta više nego u 1939. godini.

Svega 1,5 stanovnik star 10 i više godina u 1939. godini, imao je završen fakultet ili višu školu. U 1981. godini bilo je 16 takvih osoba ili skoro 11 puta više.

Malo je zemalja u Evropi i u svijetu u kojima se za ovako kratko vrijeme izmjenila obrazovna struktura stanovništva.

U 1970. godini, u Jugoslaviji je bilo 463 naučno istraživačke organizacije u kojima je bilo zaposleno 31.789 radnika od čega 22% istraživača. U 1990. godini, broj naučno istraživačkih organizacija povećan je skoro 2 puta (864), broj zaposlenih se povećao 2,5 puta (79.064), dok se broj naučnih radnika - istraživača i stručnih saradnika s visokom spremom povećao 5,8 puta (40.201)

Izdaci za naučno-istraživačke radove kretali su se godišnje oko 1% nacionalnog dohotka. U 1965. izdvojeno je 0,7%, a u 1990. godini 1,3% od nacionalnog dohotka.

Iako su postignuti zadovoljavajući rezultati, kako po broju naučno istraživačkih organizacija, tako i po broju i stručnosti kadrova i dostignutim radovima, ipak Jugoslavija znatno zaostaje za visoko razvijenim zemljama. Na 1000 stanovnika u Jugoslaviji je radilo 2-3 puta naučno-stručnih kadrova manje nego u visoko razvijenim zemljama.

Kultura i umjetnost

U privredno zaostaljoj sredini predratne Jugoslavije, kulturno umjetnička aktivnost nije imala uslova da se širi i svestranije razvija i bila je koncentrisana uglavnom u većim gradovima. U ostalim naseljima, naročito u privredno nerazvijenim djelovima zemlje, mogućnosti za kulturno uzdizanje i umjetničko stvaralaštvo naroda, bile su ograničene. U većim industrijskim mjestima i kulturno razvijenijim provincijama, djelovale su amaterske radničke družine i društva, a u nacionalno mješovitim sredinama,

bili su uglavnom organizovani po nacionalnoj pripadnosti. Ova društva bila su siromašna i finansirala su se najvećim djelom od pomoći i članarine svojih članova. Rijetki su bili slučajevi pomoći pojedinih donatora, ili vrlo malih dotacija od strane vlasti. I ono malo kulturnih aktivnosti koje su se odvijale, tadašnja vlast i vladajuća klasa uglavnom su orijentisale po vlastitom ukusu, trudeći se da kroz kulturno-umjetničku aktivnost sačuvaju i razvijaju klasni duh.

Shvatajući značaj kulturnog uzdizanja stanovništva, prije konačnog oslobođenja, narodna vlast je na oslobođenim teritorijama, u granicama ratnih mogućnosti organizovala kulturno-umjetnički život. U borbenim jedinicama, postojale su brojne kulturno-umjetničke grupe, koje su u predahu bitaka davale priredbe različitog žanra i sadržaja. Posjete priredbama, bile su masovne, a njihov kvalitet bio je na visokoj razini kulturne djelatnosti. U njima je učestvovao zavidan broj kvalitetnih glumaca koji su bili ili u jedinicama NOV ili su se zadržavali na oslobođenoj teritoriji.

Odmah poslije oslobođenja, kulturnom i umjetničkom životu posvećuje se posebna pažnja. Shvatajući da je kulturno-umjetnička djelatnost sastavni dio opšteg društvenog i kulturnog razvitka zemlje već u toku rata donijeto je nekoliko zakonskih propisa koji su imali za cilj pribiranje, zaštitu i čuvanje kulturnog blaga i nasljeđa.¹¹

Malo je informacija o izdavačkoj djelatnosti u predratnoj Jugoslaviji. Podaci koji postoje, prikazuju se ukupno, a ne odvojeno za listove i časopise. Njihovo izlaženje imalo je različitu periodiku, od dnevnih do godišnjih izdanja. U 1939. godini, dnevno je izlazilo 29 listova, mjesečno 553, a godišnje 18 listova i časopisa.

U 1939. godini najveći broj stručnih listova i časopisa bio je iz oblasti politike, zatim iz oblasti kulture i na trećem mjestu - iz naučne djelatnosti.

¹¹ Zakon o pribiranju, čuvanju i raspodjeli knjiga i drugih kulturno-naučnih i umjetničkih predmeta (donijet maja 1944. godine) i Odluka o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina (februar 1945.).

U 1990. godini, ukupno je izdavano 2.063 lista (dnevni, sedmičnih, mjesečnih i periodičnih). Od toga, dnevno je izlazilo 34, a mjesečno 753 lista (novina). Štampa i novine izlazile su na 12 jezika, a štampane su ćirilicom, latinicom i zajedno - ćirilicom i latinicom.

Što se tiče izdavanja knjiga i brošura u posleratnom periodu dinamika je bila različita.

Izdane knjige i brošure

	1957	1975	1990
Izdale knjige i brošure	3768	i 1239	9797
Tiraž izdanih knjiga i brošura u hiljadama	26281	70449	43515
Djela domaćih autora od ukupnog broja naslova, %	88	90	79

Smanjenje i pad privredne aktivnosti u zemlji u drugoj polovini osamdesetih godina, bitno se odrazio i na izdavačku djelatnost. I broj izdatih knjiga i tiraž imali su veliki pad. Djela domaćih autora štampana su 11% manje u 1990. nego u 1975. godini.

Pozorišna aktivnost u predratnoj Jugoslaviji odvijala se preko stalnih pozorišta (35) i putujućih (9). U posleratnoj Jugoslaviji pozorišna aktivnost se odvijala u profesionalnim, dječijim i amaterskim pozorištima.

U predratnoj Jugoslaviji, nije postojala nikakva profesionalna i organizovana djelatnost na snimanju igranih filmova sa umjetničkim sadržajem. Bilo je nekoliko amaterskih pokušaja da se snimi igrani film, ali bez rezultata. Već u 1947. godini, proizvedena su dva kratkometražna filma s dokumentarnim umjetničkim i informativnim sadržajem.

Pozorišta, bioskopi, radio i televizija

	<i>im</i>	Na 1000 stanovnika	1990	Na 1000 stanovnika
Broj pozorišta	44	.	159	.
profesionalna	35	.	72	.
amaterska	9	.	87	.
sjedišta	19628	1.2	30458	1.3
Broj bioskopa	413	.	1015	.
sjedišta u 000	132	8.3	456	19.2
Radio pretplata u (XK)	155	9.7	4711	198
Televizijska preplata	.	.	4136	174

U 1990. godini, u odnosu na 1939. broj pozorišta povećao se 3,6 puta. Broj umjetničkog osoblja povećan je 4 puta, bez umjetničkog osoblja u dječijim pozorištima. 1990. godine, radilo je 29 dječijih pozorišta sa 277 umjetničkih radnika i 1377 djece koja su radila na umjetničkim programima. Broj profesionalnih pozorišta u 1990. godini povećan je 2 puta, a broj sjedišta 1,5 puta u odnosu na 1939. godinu, dok je na 1000 stanovnika broj sjedišta povećan minimalno.

Broj bioskopa povećan je 2,5 puta, a broj sjedišta 3,5 puta. Na jednog stanovnika broj sjedišta povećan više nego 2 puta.

U Kraljevini Jugoslaviji, postojale su svega četiri radio stanice. U 1990. godini, bilo ih je 220. Radio predajnici - odašiljači su u 1990. imali 460 puta jaču predajno-odašiljačku snagu od predajnika u 1939. godini. Na 100 stanovnika u 1939. dolazio je jedan radio pretplatnik, a 1990. godine na 5 stanovnika. Tri domaćinstva posjedovala su dva televizora.

Razvoj televizije, započeo je u našoj zemlji sredinom pedesetih godina. Prvi prenos inostranog programa, prenijela je Radio-televizija Zagreb 15. maja 1956. godine i već krajem godine, započelo je redovno emitovanje eksperimentalnog programa. Prva informacija o broju televizora u Jugoslaviji bila je u 1960. godini, kada je registrovano 30 televizijskih prijemnika i to samo crno-bijelih.

Zdravstvo

U Kraljevini Jugoslaviji, zdravstvene službe su imale veoma nisku materijalnu osnovu, nerazvijenu mrežu zdravstvenih ustanova i veoma mali broj medicinskih kadrova. Zbog nerazvijenog sistema zdravstvenog osiguranja i skupih lekarskih usluga, veliki dio stanovništva nije bio obuhvaćen zdravstvenom zaštitom. Mali broj zdravstvenih ustanova, bio je skoncentrisan u većim gradovima i industrijski razvijenim centrima, dok su cijela područja bila nepokrivena zdravstvenim ustanovama, a mnoga seoska područja i bez ambulantne prve pomoći.

Osnovna karakteristika zdravstvenog stanja stanovništva ogledala se u velikoj smrtnosti stanovništva, naročito odojčadi, i rasprostranjenosti

zaraznih bolesti, tuberkuloze i malarije, kao i u kratkom ljudskom vijeku. Najugroženiji dio stanovništva zbog nedovoljne zdravstvene zaštite, bilo je poljoprivredno stanovništvo, radnici, a posebno siromašno gradsko stanovništvo, koje nije imalo zdravstvenu zaštitu.

U ovakvim uslovima zdravstvene zaštite stanovništva prije rata, osnovni naponi u posleratnoj Jugoslaviji, bili su u modernizaciji zdravstvenih ustanova, formiranju medicinskih kadrova, kao i u primjeni naučnih dostignuća u liječenju i suzbijanju bolesti. Preduzete su mjere za zdravstvenu zaštitu cjelokupnog stanovništva i obijezbeđeno je besplatno liječenje najvećeg djela stanovništva. Od 1959. godine uvedeno je zdravstveno osiguranje zemljoradnika i članova njihovih porodica, te je tako do raspada SFR Jugoslavije cjelokupno stanovništvo imalo zdravstvenu zaštitu, što je bio opći društveni interes u cilju očuvanja zdravlja i radne sposobnosti ljudi.

Preduzete su mjere za što brže školovanje sanitetsko-medicinskih kadrova, i posebno lekara. Na 3 medicinska fakulteta u školskoj 1938/39 godini, koja su postojala u predratnoj Jugoslaviji, studiralo je 2.096 studenata. U 1989. godini na 11 medicinskih fakulteta studiralo je 16.668 studenata ili 8 puta više. U isto vrijeme broj lekara se povećao za 9 puta.

Kadrovi i kapaciteti u zdravstvu

	1939	1965	1989	Koeficijent rasla 1989 1939=1
Broj lekara i stomatologa	5131	15443	46399	9
Broj stanovnika na jednog lekara	30.39	1258	516	-6
Broj višeg i srednjeg medicinskog osoblja	4513	307.37	142934	32
Broj bolničkih postelja	23524	119158	134869	6
Broj stanovnika na jednu postelju	663	163	168	-4

Opterećenost jednog lekara sa preko 3.000 stanovnika prije rata, pokazuje nerazvijenost zdravstvene zaštite. Intenzivnim školovanjem posle rata, broj stanovnika na jednog lekara opao je na 516 tj. bilo je 6 puta manji u 1989. godini. Naročito veliki rezultati su postignuti u školovanju višeg i srednjeg medicinskog osoblja. U četiri nudiljske i četiri babičke

škole u školskoj 1939/39 godini, školovalo se svega 288 učenika-ca. U 72 srednje škole za zdravstveno obrazovanje u školskoj 1988/89 godini školovalo se 42.453 učenika-ca ili 147 puta više. Razlika je velika u broju škola i broju školovanja učenika-ca u zdravstvenim ustanovama, a rezultati i razlike su ogromne u vremenu prije rata, i poslije rata. U 1989. bilo 32 puta više srednje medicinskog osoblja nego u 1939. godini.

Materijalna baza zdravstva u cjelini je znatno poboljšana. Dobrim djelom osposobljeni su predratni kapaciteti, opravljene su mnoge zdravstvene ustanove porušene za vrijeme rata, i podignute nove poslije rata. Oprema modernim tehničko-tehnološkim sredstvima u zdravstvenim ustanovama je daleko povećana. U zdravstvenu zaštitu stanovništva do 1970. godine, ulagano je godišnje 4,8% nacionalnog dohotka a poslije je smanjeno ispod 4 procenta.

U 1939. godini bilo je svega 169 bolnica sa 23.549 postelja. U njima je radilo 927 ljekara uz 2.555 srednjeg sanitetskog osoblja. Te godine liječilo se u bolnicama 433,3 hiljade bolesnika i to najviše od raznih zaraznih bolesti. Difterija je bila na prvom mjestu sa 8,4 hiljade bolesnika. Jedan ljekar u bolnici bio je opterećen sa 467 bolesnika. U 1989. godini, u bolnicama je liječeno 3.065 hiljada bolesnika ili 7 puta više.

Odmah poslije oslobođenja, pristupilo se izgradnji brojnih ambulanata, dispanzera i savjetovaništa, preko kojih je u značajnoj mjeri proširena medicinska pomoć stanovništvu. Naročito je proširena mreža ustanova za zdravstvenu zaštitu djece i omladine. U 1955. godini, organizacionih jedinica za zaštitu djece i omladine, bilo je 653 a u 1989. godini 2.145 ili 3,3 puta više. Broj ljekara u istim ustanovama povećan je 4,8 puta. Zdravstvena zaštita žena takođe je znatno unapređena. U 1989. godini, bilo je 1.005 dispanzera i savjetovaništa za zdravstvenu zaštitu žena ili skoro tri puta više nego u 1955. godini. Broj ljekara u ovim ustanovama povećanje četiri puta u 1989. u odnosu na 1955. godinu.

Organizovanim radom zdravstvenih radnika, iskorijenjene su neke endemske bolesti, kao što su malarija, od koje je u predratnoj Jugoslaviji godišnje bolovalo oko milion stanovnika; pjegavac, trahom i sifilis. Osjetno je smanjen broj obolelih i umrlih od tuberkuloze, tako da ova bolest ne predstavlja veći zdravstveno socijalni problem u zemlji. U

1939. godini, umrlo je ukupno 233.196 lica a zbog nerazvijene mrtvozoračke službe i neliječenja stanovništva, ustanovljen je uzrok smrti samo za 53.228 ili 23% umrlih lica. Od ovog broja umrlih, od tuberkuloze je umrlo 27.605 ili preko 50%.

Rezultati velikih napora i ulaganja u zdravstvenu zaštitu ogledaju se u smanjenoj smrtnosti stanovništva. Stopa smrtnosti stanovništva skoro je upola manja nego prije rata, a smrtnost odojčadi smanjena je više od tri puta. Broj rođene djece u zdravstvenim ustanovama je preko 2 puta veći u 1990. nego u 1950. godini.

Na ostvarenje ovako krupnih rezultata u zdravstvenoj službi, koji su djelovali na čovjeka i njegovo zdravlje, vrstu bolesti i okolinu, uticao je dinamičan privredni i društveni razvoj, stvarajući bolje ekonomske i druge uslove života. Povećanje proizvodnje uticalo je na poboljšanje ishrane stanovništva i na uslove stanovanja, znatno poboljšanje snabdjevanja zdravom pijaćom vodom i još niz drugih mjera u cilju zdravstvene zaštite. Mjere zdravstvene zaštite stanovništva, kao i druge mjere, doprinjele su znatnom porastu trajanja života stanovništva. Danas stručni nivo zdravstvene službe Jugoslavije ne zaostaje mnogo iza zdravstvenih službi bogatijih i razvijenijih zemalja. Međutim, materijalni uslovi kod nas, ne omogućavaju još veća i značajnija dostignuća u liječenju stanovništva.

Naslijeđeno predratno stanje i kao posledice drugog svjetskog rata uslovlili su ozbiljne probleme određenih kategorija stanovništva, o kojima je društvo prinuđeno da vodi cjelovitu brigu uključujući i njihov smještaj i ishranu. U socijalnu zaštitu stanovništva, ulagana su znatna sredstva i stalni napori za rješavanje ovih problema. Odmah poslije oslobođenja, radilo se, kako na proširenju mreže odgovarajućih institucija, tako i na njihovom organizacionom jačanju, kadrovskom popunjavanju i stvaranju uslova za dalje poboljšanje efikasnosti socijalne zaštite.

Ne raspoložemo podacima o tome kakva je briga vlasti i društva bila prije rata o socijalnom zbrinjavanju dece i odraslih. Sigurno je bio veliki broj takvih kojima je bila potrebna pomoć. Odmah prvih dana poslije oslobođenja, poklonjena je posebna pažnja opravci, a kasnije i izgradnji objekata i otvaranju znatnog broja centara za socijalni rad, koji su

neposredno sprovodili socijalnu zaštitu, pratili i proučavali pojave u oblasti socijalne zaštite.

Kapaciteti organizacija svih vidova socijalne zaštite su od oslobođenja u porastu, i ulaganje materijalnih sredstava bilo je veliko.

Socijalna zaštita djece, omladine i odraslih

	1946		1990		Indeks korisnika 1946=100
	broj	1 korisnika	broj	1 korisnika	
Organizacija a djecu lišenog roditeljskog staranja	26	1802	52	4371	243
Organizacija za djecu ometenu u fizičkom i psihičkom razvoju	19	1489	166	13526	908
Organizacija za vaspitno zapuštenu djecu i omladinu	15	944	45	3691	390
Organizacija za zbrinjavanje odraslih lica	158	6620	179	36531	552

Najviše je ulagano u organizacije za zbrinjavanje djece ometene u fizičkom i psihičkom razvoju. Od 1946-1990. godine osnovano je novih 147 organizacija, a broj korisnika povećan je 9 puta. Broj korisnika u organizacijama za zbrinjavanje odraslih lica povećan je 5,5 puta, korisnika za vaspitno zapuštenu djecu i omladinu 3,9 puta, dok je najmanji porast bio kod djece lišene roditeljskog staranja (2,4 puta).

U svim ovim organizacijama u 1990. godini bilo je zaposleno ukupno 19.035 radnika, od čega 82% žena. U ukupnom broju osoblja vaspitači su učestvovali sa 6,6%, a zdravstveni radnici sa 32%.